

bulunmak zorunda kalabilir. Mâverîdî sir sahibinin öncelikle güvenilir birini araması gerektiği uyarısında bulunur ve şu ilginç tesbitini ifade eder: Mal konusunda emanet ehli olan her insan sır konusunda güvenilir olmayabilir. Sır saklamak emaneti korumaktan zordur. Bu yüzden sır saklamaya lâyık birini bulmak son derece güçtür. Birine sır vermeden önce onun akıllı, dindar ve ketum bir kişi olup olmadığına bakmak gerekir. Zira bunlar sırları ifşa etmeyi önleyen, güven kazandıran hasletlerdir. İnsanların gizli hallerini öğrenme peşinde koşan kişilere sır vermemek gerekir, çünkü emanete tâlip olanlar genellikle onlara hıyanet etmeye eğilimli kimselerdir. Nihayet çok sayıda insana sır vermek de doğru değildir. Çok sayıda insana sır veren kişi onların bu sırrı ifşa etmelerinden kurtulsa bile minnet altında kalmaktan kurtulamaz. Râgıb el-İsfahânî'ye göre özellikle şu iki sebepten dolayı birine gizli bir sözü bilhassa kalabalıkta söylemekten sakınmak gerekir: 1. Topluluk içinde kendisi hakkında suizanda bulunanlar olabilir; meclistikilerden bazıları kendilerinin aleyhinde konuşulduğunu düşünüp kuşkuya kapılabilir. 2. Meclistikiler meclislerinden dolayı işin peşine düşüp sırrını öğrenebilirler. Bu sebeple Hz. Peygamber, "Üç kişi bir mecliste bulunduğunda ikisi kendi aralarında fısıldaşmasın" buyurmuştur (*Müsned*, II, 17), çünkü bu tutum üçüncü şahsı incitir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa*, Haydarâbâd 1344, I, 81; M. F. Abdülbâkî, *Mu'cem*, "sır" md.; *Müsned*, I, 10; II, 17; III, 69, 109; V, 197; VI, 77, 240, 309, 449; İbn Kuteybe, *Üyûnü'l-lağbâr* (Tavîl), I, 96-100; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Beyrut 1412/1992, VIII, 392-394; İbrâhim b. Muhammed el-Beyhakî, *el-Meâsin ve'l-mesâvî*, Beyrut 1404/1984, s. 374-379; İbn Hibbân, *Ravzatü'l-ıkalâ' ve nüzhetü'l-fuzalâ'* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1397/1977, s. 187-194; Mâverîdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* (nşr. Mustafa es-Sekkâ), Beyrut 1398/1978, s. 295-298; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *el-Âdâb* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Beyrut 1406/1986, s. 99-101; İbn Hazm, *el-Ahlâk ve's-siyer*, Beyrut 1405/1985, s. 27, 36, 40, 79; İbn Abdülber, *Behcetü'l-mecâlis*, I, 458-466; Râgıb el-İsfahânî, *eż-Zer'â ilâ mekârimü's-şer'i'a* (nşr. Ebû'l-Yezîd el-Acemî), Kahire 1405/1985, s. 297-298; Gazzâlî, *İhyâ'*, II, 176-180.

MUSTAFA ÇAĞRICI

□ TASAVVUF. Sır kelimesi tasavvufta "sadece Allah'ın bildiği ya da az sayıda insan tarafından bilinen özel bilgi" ve "ruhun bir idrak mertebesi" olmak üzere iki anlamda kullanılır. Hz. Peygamber'in, "Benim bildiklerimi bilseydiniz az güler, çok ağlar-

dınız" meâlindeki hadisi (Buhârî, "Küsûf", 2; Müslim, "Şalât", 112) onun bazı özel bilgileri kendisinde sır olarak sakladığını ve ashabına anlatmadığını ifade etmektedir. Ayrıca Ebû Hüreyre'nin, "Resûl-i Ekrem'den iki ilim aldım. Birini size anlattım; diğerine gelince onu anlatsaydım şu boyun kesilirdi" şeklindeki sözü ile (Buhârî, "İlim", 42) Resûlullah'ın Muâz b. Cebel'e söylediği ve başkalarına anlatmasına izin vermediği özel bilgi hakkındaki rivayetler (Buhârî, "İlim", 49), bazı ince ve anlaşılması zor bilgilerin idrak seviyesi yüksek şahsiyetler arasında eskiden beri muhafaza edildiğini göstermektedir. Bazı tasavvufî eserlerde yer alan, Hz. Ali'nin Resûl-i Ekrem'den aldığı sırları dayanamayıp bir kuyuya anlattığı, bunun üzerine kuyudaki suyun kana dönüştüğü şeklindeki menkıbeler de bu düşüncenin ürünüdür. İlk sûfî müelliflerden Ebû Nasr es-Serrâc, Allah'ın Hz. Peygamber'e üç tür ilim verdiğini, bunlardan birinci ilmin dinin emir ve yasaklarıyla ilgili olup herkese anlatıldığını, ikinci tür ilmin Hz. Ali, Huzeyfe b. Yemân gibi seçkin sahâbîlere bildirildiğini, üçüncü tür ilmin ise hiç kimseye söylenmeyip Resûl-i Ekrem'e mahsus bir sır olarak kaldığını kaydetmiştir. Abdülkerîm el-Kuşeyrî de sûfîlerin kendilerini ait yüksek bilgi ve tecrübelerini hem birbirlerine daha iyi anlatabilmek hem de muhalif olanlardan gizleyebilmek için bazı terimler geliştirdiklerini söyler. Sonraları müellifler eserlerinde bu tür bilgileri sembolik hikâyelerle anlatmışlardır (bk. REMİZ). Farsça tasavvufî eserlerde (meselâ Şebüsterî, *Gülşen-i Râz*) sır yerine *râz* kelimesinin kullanıldığı görülmektedir.

Bir kısım sûfilere göre sır kul ile Hak arasında gizli kalan hallerdir. Bunu ifade etmek için, "Hür insanların gönülleri sırların mezarıdır" ve, "Sırrımı düğmem bilse onu koparı atarım" denilmiştir. İlk dönem sûfilerinden Sehl et-Tüsterî'nin, "Sûfî için üç şey gereklidir: Sırrını korumak, farzını eda etmek, fakrını muhafaza etmek" sözü de bu anlamdadır. Rûzbihân-ı Bakî'ye göre sırrın hakikati dille anlatılamaz. Ârif vasıtasız olarak sırrı bilir ama ifşa edemez. Şah Ni'metullâh-ı Velî sırrı "tasavvuf yolunun başında riyadan kaçınmak için ilmi ve mânevî hali gizlemek, yolun sonunda ise Allah'ta fânî olmak" şeklinde açıklamıştır.

Sır kelimesi tasavvufta ayrıca "ruhun bir idrak mertebesi, kalp içine konmuş bir latife" anlamında kullanılmıştır. Kalp mârifetin, ruh muhabbetin, sır da müşahade-nin mekânıdır. Sehl et-Tüsterî henüz kü-

çük bir çocuk iken dayısının kendisine bir vird öğrettiğini, bu virdde devam ederken önce kalbinde, sonra sırrında bir tatlılık hissettiğini ifade etmiştir. Amr b. Osman el-Mekkî'ye göre Allah bedenlerden 7000 yıl önce kalpleri yaratmış, onları kurb makamında muhafaza etmiş, kalplerden 7000 yıl önce ruhları yaratmış, onları üns bahçesinde saklamış, ruhlardan 7000 yıl önce sırları yaratmış, bunları da vuslat derecesinde muhafaza etmiştir. Sonra sırrı ruha, ruhu kalbe kalbi de beden içine hapsedmiştir. Mekkî'nin bu ifadesine göre kalp, ruh ve sır aynı özün iç içe geçmiş halkaları gibi olup sır ruhun içinde yer alır ve ruhtan daha derin bir boyuttur. Alâüddevle-i Simnânî bu sıralamayı beden, nefis, kalp, sır, ruh, hafî ve latife-i Hakî şeklinde yapmıştır. Bu durumda Simnânî'nin, sırrı ruhun içinde değil kalp ile ruh arasında bir mertebe olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Hüseyin b. Yemân Hüseyinî'ye göre kalp, ruh, sır ve hafî insanın idrak edici latifesinin isimleridir. Latifeye bazı mertebelerde kalp, beşerî kayıtlardan kurtulup daha saf olduğu diğer mertebelerde ruh, saflık artınca sır, olgunlaşınca hafî derler. Letâifteki farklılık öz itibarıyla değildir, özde hepsi birdir, farklılık vasıflarda ve hallerdedir.

Tasavvufta diğer letâifin yanı sıra sır için de bir nur, mekân ve peygamber belirlenmiştir. Sûfilere göre sır Hz. Mûsâ'nın kademi altındadır, yani feyzini onun ruhaniyeti vasıtasıyla alır. Bir diğer ifadeyle Hz. Mûsâ meşrebinde olan sûfiler sır latifesi yoluyla vuslata ererler. Bazılarına göre sırrın nuru yeşil, çoğunluğa göre ise beyaz renklidir. Sırrın yeri de bazılarına göre göğsün sol tarafı ile ortası arasında, bazılarına göre göğsün ortasında, bazılarına göre ise sol memenin iki parmak üzerindedir. Sâlik kalp ve ruhtan sonra sır bölgesine yoğunlaşarak zikre devam eder.

BİBLİYOGRAFYA :

Serrâc, *el-Lüma'*, s. 430, 455-456; Sülemî, *Tabakât*, s. 208; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (nşr. Mahmûd Âbidî), Tahrân 1384 hş., s. 453; Kuşeyrî, *er-Risâle* (nşr. Abdülhalîm Mahmûd - Mahmûd b. Şerîf), Kum 1374 hş., s. 57, 121, 167; a.e. (Uludağ), s. 128, 179, 223-224; Herevî, *Menâzilü's-sâirîn*, Beyrut 1988, s. 105-106; Bakî, *Şerh-i Şaḥiyyât* (nşr. H. Corbin), Tahrân 1374 hş., s. 574; a.mlf., *Meşrebü'l-ervâḥ* (nşr. Nazîf M. Hoca), İstanbul 1974, s. 153-154; Ferîdüddin Attâr, *Mantik al-Tayr* (trc. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul 1990, I, 38, 43; Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Letâ'ifü'l-ı'lâm* (nşr. Saîd Abdülfettâh), Kahire 1416/1996, II, 14-21; Alâüddevle-i Simnânî, *el-'Urve li-ehli'l-halve ve'l-celve* (nşr. Necîb Mâyîlî Herevî), Tahrân 1362 hş., s. 229-230, 326-328; Ni'metullâh-ı Velî, *Risâleḥâ-yı Ḥazret-i Seyyid Nûreddin Şah Ni'metullâh-ı Velî* (nşr. Cevâd Nur-

bağış), Tahrân 1357 hş., IV, 88-90; Ca'fer Seccâdi, *Ferheng-i Luğât u İştlâhât u Ta'bîrât-i 'İrfânî*, Tahrân 1375 hş., s. 460-464; Shigeru Kamada, "A Study of the Term Sîr (Secret) in Sufi Latâ'if Theories", *Orient*, XIX, Tokyo 1983, s. 7-28; G. Vitestam, "Sîr: A Lexicographical Essay on a Word with Various Nuances in Arabic and Islam", *Orientalia Suecana*, XXXIII-XXXV, Uppsala 1984-86, s. 455-462; Ahmet Ögke, "Tasavvuf Düşüncesinde Sîr Kavramı ve Marmaravî'nin Keşfü'l-esrâr İsimli Risâlesi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, Van 2000, s. 225-262; Mohammad Ali Amir-Moezzi, "Sîr", *El² Suppl.* (Ing.), s. 752-754.

NECDET TOSUN

SİR KÂTİBİ

**Bazı İslâm devletlerinde
başlıca görevi hükümdarın
özel kâtipliği olan memur;
Memlûkler'de
Dîvân-ı İnşâ başkanı.**

Hız. Peygamber'in vahiy kâtiplerinin yanı sıra hükümdar ve emirlerle yaptığı yazışmalar için kâtipler görevlendirdiği bilinmektedir. Hulefâ-yi Râşidîn döneminde halifelerin özel bir kâtibi bulunur, ayrıca vergi ve adliye gibi çeşitli devlet işlerinde kâtipler görevlendirilirdi. Resmî yazışmaların yürütüldüğü devlet kurumu olarak divan kâtipliği ise Emevî Halifesi Muâviye b. Ebû Süfyan'ın Dîvân-ı R-esâil'i kurmasıyla hayata geçti. Önceleri doğrudan halifeyle bağlı bulunan müessese Abbâsîler zamanında vezire bağlandı. Dîvân-ı R-esâil vezirin veya sâhibü dîvânî R-esâil unvanı taşıyan kâtibin yönetimindeydi. Abbâsîler devrinde tek bir örnek de olsa kâtibü's-sır unvanının kullanıldığı, Mehdi-Billâh'ın (775-785) sır kâtiplerine mektuplar yazdırdığı zikredilmektedir (Taberî, VIII, 173). Dîvân-ı R-esâil Mısır'da hüküm süren Fâtımîler'de Dîvân-ı İnşâ ismiyle anılmaya başlandı ve başındaki kâtibe sâhibü dîvânî'l-inşâ unvanı verildi. Önceleri vezirlerin idaresi altında görev yapan bu dönemin kâtipleri vezir tayin edilmediği zamanlarda bu görevi de yürüttüler (DîA, XXV, 50).

Dîvân-ı İnşâ, Eyyûbîler'de devam etti. Bu arada statüsündeki bir değişiklikten bahsedilmeksizin divan başkanına kâtibü's-sır unvanı verildiği görülmektedir (Ebû Şâme, I, 561). Memlûkler'in ilk yıllarında nâdir olarak diğer unvanlarla birlikte kullanılan bu unvan, Sultan Kalavun'un Fethuddin İbn Abdüzzâhir'i (veya babası Muhyiddin İbn Abdüzzâhir) kâtibü's-sır tayin edip aynı zamanda statüsünde de önemli değişiklik yapmasıyla Dîvân-ı İnşâ başkanının tek unvanı haline geldi. Halk arasında

ona "kâtimü's-sır" da (sır saklayan) deniyordu. Memlûk dönemi tarihçilerinden bazıları sır kâtipliğinin bu tayinle başladığını kabul eder. Kitâbetü's-sır denilen bu önemli kadronun İslâm dünyasında ilk defa Sultan Kalavun tarafından kurulduğunu ve bu göreve Fethuddin İbn Abdüzzâhir'in getirildiğini ileri süren tarihçilerden İbn Tağrıberdi eserinde bu konuya geniş yer ayırmıştır. Onun anlattığına göre I. Baybars çok güvendiği devâtdârı vâsıtasıyla Dîvân-ı İnşâ kâtibine bir mersûm yazdırmış, ancak yazıdaki rakamların anlaşılabilmesi üzerine mersûm geri gönderilmişti. Zor durumda kalan kâtip, devâtdârın söylediklerini aynen yazdığını belirtince Sultan Baybars, sultan adına yazılacak yazıların doğrudan kendisi tarafından yazdırılması için her sultana bir sır kâtibi gerektiğini ifade etmiş, ancak bunu gerçekleştiremeden ölmüştü. O sırada mecliste bulunan ve Baybars'ın sözlerini dinleyen Seyfeddin Kalavun sultan olunca bir sır kâtibi görevlendirdi. Daha önce sultanlar emirlerini sadece vezirlere bildirirken bundan sonra sultan adına yazılacak her türlü yazı bizzat sultan tarafından sır kâtibine yazdırılmaya başlandı. Böylece yanlışlıkların önlenmesinin yanı sıra yazılanların iki kişi arasında sır olarak kalması da sağlanmış oldu.

İbn Tağrıberdi, Hız. Peygamber'den itibaren Kalavun zamanına kadar hüküm süren İslâm devletlerinde resmî yazışmaları yürüten divan kâtiplerinin durumunun bundan farklı olduğunu açıklamış, yeni görevin sultanla doğrudan muhatap olma yönüne dikkat çekmiştir. Ayrıca daha önce mektuplar sultanlara vezirler tarafından okunurken bu önemli görevin sır kâtibine verilmesini ve ona yazdırılan yazının vezire dahi açıklanmamasını yeni bir duruma delil olarak göstermiş ve buna dair iki olay aktarmıştır. Birincisinde Kalavun'un veziri Fahreddin b. Lokmân'a kendisine okuması için bir mektup verdiğini, mektubu okuduğu sırada ilk sır kâtibi Fethuddin İbn Abdüzzâhir'in yanlarına gelmesi üzerine mektubu vezirden alıp ona uzattığını, vezire de geri çekilmesini emrettiğini, vezirin âdet dışı bu duruma çok üzülüğünü anlatır. İkincisinde el-Melikü'l-Eşref Halil'in veziri Şemseddin b. Sel'ûs ed-Dimaşki'nin aynı sır kâtibine yazdığı her şeyi âdet olduğu üzere kendisine göstermesini emrettiğini, ancak sır kâtibinin bunu reddettiğini ve hadiseyi duyan sultanın sır kâtibini haklı bulduğunu, vezirin ise buna çok kızdığını aktarmıştır. Her iki vezirin bu olaylardaki tepkilerini de kitâbetü's-sır görevinin ilk defa konulmasıyla or-

taya çıkan değişikliğe bağlamıştır. Ayrıca hal tercümelerini okuduğu doğu ve batı İslâm dünyasında görev yapmış divan kâtiplerinden sadece Fethuddin İbn Abdüzzâhir'in sır kâtibi olarak nitelendirilmesini buna delil göstermektedir (*en-Nücûmü'z-zâhire*, VII, 332-334). Nitekim İbnü's-Sukâi de Fethuddin İbn Abdüzzâhir'i sır kâtibi, babası Muhyiddin İbn Abdüzzâhir'i ise kâtibü'l-inşâ diye tanıtmaktadır (*Tâli*, s. 118, 119).

Sır kâtipliği vazifesi Memlûkler'de sivil bürokrasinin üstlendiği en önemli görevlerdendi. Sır kâtibinin başlıca görevleri sultana gelen her türlü yazıyı ona okumak ve onun iradesine göre verilen cevapları yazıp sultanın alâmetini de koyarak gerekli yerlere göndermek, Dîvân-ı Mezâlim'e arz edilen dava dilekçelerini okuyup gerekli hükümleri yazdırmak, daha önceleri vezirin yaptığı gibi bu dilekçeler hakkında gerektiğinde sultana danışarak, bazan da kendi görüşüne göre verilen hükümleri dercetmek, diğer devlet dairelerinden gelen evrakı temize çekip sultanın mührünü basmak ve sultana gelen evrakın gerekli yerlere havalesini yapmaktır. Her türlü tayin yazısı da onun başkanlığında hazırlanırdı. Ayrıca posta işlerinde devâtdârla birlikte söz sahibiydi. Sultana gelen mektupları devâtdâr ve emîr-i candarla birlikte sultana götürür, bunların okunması görevini üstlenirdi. Burcî Memlûkleri döneminin başlarında sır kâtipliği görevini yürüten Evhadüddin Abdülvâhid b. Yâsîn, devâtdârın devre dışı bırakılmasını ve posta işlerinin tamamen sır kâtipliğine bırakılmasını sağlamıştır (Derrâc, *Mecelletü Bahşi'l-ilmî*, III [1400/1980], s. 265).

Giderek konumları daha da yükselen ve Burcî Memlûkleri döneminde sivil bürokrasinin en başında yer alan sır kâtipleri Dîvân-ı Mezâlim'deki protokolde de vezirlerin önüne geçmiştir. Makrîzî, onları daha önceki devletlerde bulunan muadillerinden ayrıran esas özelliklerinin Dîvân-ı Mezâlim'e arzedilen dava dilekçelerine gerektiğinde sultana dahi danışmadan tevki' yazabilmesi olduğunu söylemekte, bu sebeple aralarında Şam saltanat nâibinin de yer aldığı ümerâ ve sivil bürokrasinin onların aracılığına ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir (*el-Hıta*, II, 226-227). Bütün kadılar, âlimler ve diğer ilmiye mensuplarıyla ilgili işler sır kâtibinin uhdesine verilmiş, bu makamlara yapılacak tayinlerde sultan onun görüşlerini dikkate almıştır. Hatta ümerâ ile sultan arasındaki sorunlarda da aracılık yapmıştır.